

Міністерство освіти і науки України
Київський національний лінгвістичний університет
Кафедра англійської філології, перекладу і філософії мови

Курсова робота

Метатекст в тексті: прагмалінгвістичний аспект

Студентки групи ПА17-20
факультету германської філології та перекладу
заочної форми навчання
спеціальності 035 Філологія
Чеховської Валерії Андріївни

Науковий керівник:
Кандидат філологічних наук, доцент Т.Д. Чхетіані
Національна шкала _____
Кількість балів _____
Оцінка ЄКТС _____

Київ 2023

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ	
МЕТАТЕКСТУ ЯК ЛІНГВІСТИЧНОГО ФЕНОМЕНУ.....	5
1.1. Визначення поняття «метатекст»	5
1.2. Співвідношення понять «текст» і «метатекст».....	7
РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ ФУНКЦІОНУВАННЯ МЕТАТЕКСТУ В	
РІЗНИХ ДИСКУРСАХ	10
2.1. Функціонування метатекстових засобів в текстах різних стилів	10
2.1.1.Метатекст у науковій сфері	10
2.1.2.Метатекст художнього стилю	12
2.1.3.Метатекст у публіцистиці.....	14
2.1.4.Метатекст діалогу та монологу	16
2.2. Функції метатекстуальних конструкцій у тексті	17
ВИСНОВКИ	21
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	23

ВСТУП

У процесі мовленнєвої діяльності відбувається виклад пропозиційного змісту висловлення (семантичної інформації) та передача прагматичної інформації, що може відноситися як до пропозиційного змісту висловлювання, так і до самого процесу мовлення. Прагматична інформація другого типу називається метамовленнєвою.

Виділення метатексту з тексту було пов'язане з розрізненням мови-об'єкту та метамови, котра вказує, коментує, перевіряє, критикує те, що відбувається на рівні мови-об'єкту. Метамова – це мова, що знаходиться на один щабель вище від мови-об'єкту.

Актуальність дослідження метатексту визначається зростаючим інтересом до проблем тексту. Останні десятиліття метатекст є об'єктом наукового розгляду дослідників різних спеціальностей. У лінгвістичній літературі поняття метатексту з'явилося в другій половині 20 століття в роботах О.Бровко, М.О. Гірняк, М. Кодак, Ю.М. Лотмана.

Мета роботи – дослідити особливості вираження метатексту в українській мові.

Згідно до мети курсової роботи, було виконано такі **завдання**:

- визначити поняття «метатекст»;
- розмежувати поняття «текст» та «метатекст»;
- проаналізувати функціонування метатексту у різних стилях мови;
- дослідити функції метатекстуальних конструкцій у тексті.

Об'єктом дослідження є метатекст в тексті

Предмет дослідження – функціонування метатекстових елементів в прагмалінгвістичному аспекті.

Достовірність отриманих результатів та зроблених висновків обумовлена великим обсягом проаналізованого матеріалу, а також застосуванням комплексної **методики дослідження** – поєднанням

традиційних та когнітивних методів аналізу. У ході дослідження використовується метод когнітивного моделювання, компонентний та контекстологічний аналіз, а також стилістичний метод інтерпретації тексту.

Практична цінність роботи визначається тим, що її результати можуть бути використані при підготовці до практичних і семінарських занять з таких навчальних дисциплін як «Зарубіжна література другої половини ХХ ст.», «Сучасна література України», при підготовці курсових і дипломних робіт, спецкурсів і спецсемінарів.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків і списку використаних джерел (загалом 14 найменувань).

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ МЕТАТЕКСТУ ЯК ЛІНГВІСТИЧНОГО ФЕНОМЕНУ

1.1. Визначення поняття «метатекст»

Аналіз робіт вітчизняних та зарубіжних лінгвістів показав, що таке яскраве явище, як метатекст, потребує більш чітких рамок визначення, ніж існуючі на сьогоднішній день. Не претендуючи на повноту визначення, у нашій роботі представимо метатекст так:

Метатекст - функціонально-семантична категорія тексту, що позначає присутність того, хто говорить у тексті, що має на меті передачі авторського ставлення до мовного коду свого висловлювання (мовного твору).

Це визначення означає:

1. Поява метатекстових зв'язок викликається деякими умовами (невпевненість того, що говорить у тому, що хід його думок буде зрозумілий правильно, що його пояснення не має певної, закріпленої номінації).

2. Структурування тексту викликане прагненням того, хто говорить, відмежувати рівнозначні та нерівнозначні частини тексту, необхідні для адекватного розуміння, показати їх порядок у логіці мовного твору за значимістю та міжфрагментні відносини в тексті.

3. Засоби метатексту різноманітні як в вербальному, так і невербальному (графічному) плані.

4. Критерієм присутності метатексту у тексті є семантичний запис висловлювання, що містить семантичний компонент «я говорю/скажу» не тільки у модальній рамці, а й у реченнєвій частині.

У мовознавстві термін «метатекст» має стару, але насичену історію. Поняття метатексту запровадила О. Вежбицька. Її робота «Метатекст у тексті» стала стимулом для подальших досліджень.

Метатекст, за О. Бровко, - це двоголосий текст, двотекст, що виникає у свідомості слухача, висловлювання про саме висловлювання, нитки, що зшивають текст у тісно спаяне ціле, але при цьому є «стороннім тілом». Зрозуміти того, хто говорить - «не тільки перекласти для себе» окремі речення особи, але й вловити зв'язки між цими реченнями, розкрити уявну конструкцію цілого» [1]. Таким чином, метатекст - це прояв автора, що має цілу серію засобів для коментаря своєї авторської поведінки. Однією з ознак метатексту вважатиметься його прагматична орієнтація. Метатекстові елементи тексту «вербалізують такі прагматичні компоненти, як інтенція адресанта тексту (автора, упорядника видання, редактора, коментатора та ін.); назва тексту чи його елемента як об'єкта творення, інтерпретації, сприйняття; сам факт розгортання тексту та номінація реалізованих у цьому напрямі мовних кроків; адресат тексту та ін.[7].

Вживання слова «метатекст» відзначається у різних сферах інтелектуальної діяльності.

У літературознавстві метатекст сприймається як інформаційно-культурна сфера, що оточує письменника, реалізована письменником через композицію, художні прийоми і що впливає сприйняття всього тексту та його частин. Наведемо приклад із літературознавчої статті.

«Раптом Тарас здригнувся. Щось страшне начебто пройшло між ними... Якась ідея прослизнула, наче натяк; щось жахливе, потворне і раптом зрозуміле з обох боків... Вінзблід як мрець. — Розумієш тепер?.. — раптом сказав товариш». Тут метатекст тільки відчувається: розуміння героїв, що їх спіткало, ще - або взагалі - не має вербальної форми.

Слово «метатекст» стало дуже популярним у журналістській практиці в подібних контекстах:

...Якщо дивитись зсередини, то помітити, побачити нічого не можна - метатекст журналу розчиняється в київському спліні - тумані, зливається з ландшафтом... киян.

Редактор журналу схильний будувати своє видання як метатекст: сприймати номер як єдине ціле допомагають ігри з рубрикацією.

Після «відкриття» явища «метатекст» у лінгвістичній літературі розпочалося вивчення явища метатексту на різному матеріалі, різними прийомами та методами. Так, наприклад, Ю.М. Лотман ототожнює стенограму, що створюється одночасно промовцем і слухачем у процесі мовлення, з лінгвістичною грою, «що породжує метамову у відповідних умовах її виникнення» [7].

Ототожнення метатексту з мовленнєвим втіленням мовної гри - діяльності, що здійснюється за відповідними правилами, - концепція, на наш погляд, що не виявляє суть метатексту. Створений напрямок теорії метатексту спирається на концепцію П. Рікер, де "підставою для вибору мовногознака є правила мовної гри, які у свою чергу тісно пов'язані звичаями, традиціями..." (цит. за [12]). Розширення чи звуження поняття відбувається за різними критеріями. Тому однозначно широким (як і однозначно вузьким) жодне визначення не можна назвати.

Отже, метатекст у нашому розумінні, це – присутність автора у самому тексті, що передає ставлення автора до мовного коду свого висловлювання. Сам метатекст зазвичай вводиться в текст у семантичному компоненті «я говорю/скажу».

1.2. Співвідношення понять «текст» і «метатекст»

Оскільки той факт, що метатекст – явище синтаксичне, не викликає сумніву у дослідників, то вважається за необхідне прояснити статус метатексту в синтаксисі, тобто співвіднести метатекст з

одинацями синтаксису – реченням (висловлюванням) та текстом, що розуміється як послідовність висловлювань у мовному творі.

Питання про складники мови (висловлювання і текст), що вирішується лінгвістикою тексту, відбивається і на явище метатексту. Текст існує як структура та як сенс. Така характеристика відбиває сутність явища метатексту.

Елементарною одиницею семантико-синтаксичної структури тексту є речення у розумінні Ю.М. Лотман: речення - «семантична структура, що об'єднує денотативне та сигніфікативне значення, з яких останньому належить центральна позиція» [7]. Таке співвідношення денотативної і сигніфікативної функції у реченні "відбиває сутність як думки, так і мови, яким думка виражається, бо немає сенсу у референції, як і немає безмежного сенсу" [7]. Комунікативні установки автора, що задають певні параметри мовного твору, містяться в тексті як у прихованому (імпліцитному), так і в експліцитному видах. Авторський задум і тема (предмет мови) – взаємозалежні умови до створення тексту. Важливою категорією для метатексту у тексті є дія принципу "комунікативного співробітництва". "Принцип комунікативного співробітництва передбачає, що функцію інтерпретатора виконують і адресат та відправник інформації" [4].

Надзавдання метатексту - встановити канал адекватного прийому/передачі суб'єктивного розуміння дійсності у формі мовного твору: "Двосторонній характер комунікації міститься в тексті у знятому вигляді. У процесі реалізації свого задуму автор тексту прогнозує характер його сприйняття реальним чи гіпотетичним адресатом мови та будує текст відповідно за цим прогнозом" [9]. За своєю мовною природою прогноз реалізується за допомогою різноманітних показників, що коригують висловлювання (номінації) того, хто говорить. Ці показники є метатекстовими операторами. Точний прогноз із боку

адресанта має як наслідок посередньо-адекватне сприйняття адресатом логічної та прагматичної інформації тексту.

До поняття тексту застосовується визначення функціонально-семантичної категорії (далі ФСК), до якої включаються: 1) форма (формально-структурна організація), 2) значення та 3) функціонально-стилістична реалізація.

"Смислові установки" тексту утворюють свого роду вторинний текст, який невіддільний від первинного тексту. Суть смислових установок – створення тексту як ексклюзивного мовного твору. Засобом реалізації значеннєвих установок стають регулярні мовні знаки.

Розглядаючи метатекст як проєкцію тексту, ми дійшли висновку, що форма метатексту - різні репрезентації (як вербальні, так і невербальні). Значення метатексту - контроль над мовними засобами, які є у мовному творі. Функціонально-стилістична реалізація залежить від того, який прагматичний потенціал окремих метатекстових елементів покладено в основу функціонування всього метатексту у сфері дискурсу під час створення метатексту.

Парадокс утворення метатексту полягає в тому, що для передачі особливого сенсу автор використовує загальнодоступні мовні знаки.

РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ ФУНКЦІОНУВАННЯ МЕТАТЕКСТУ В РІЗНИХ ДИСКУРСАХ

2.1. Функціонування метатекстових засобів в текстах різних стилів

Присутність метатексту - експліцитна, редукована або імпліцитна - зазначена в текстах різних за стилями. «Слово метатексту... стилістично забарвлене» [2]. Цю тезу ми розуміємо так: при утворенні метатекстового каркаса автор використовує різні метатекстові засоби, функціонально однакові. Перевага надається тим чи іншим відповідно до стилістичних та жанрових норм дискурсу. Наприклад, стилістично нейтральні по-перше, по-друге, використовуються для створення метатексту і в науковій, і в розмовній мові: *«тоді як оператори на закінчення своєї доповіді..., теза перша:..., параграф 5»* використовуються виключно в науковій мові. Це говорить про наявність синонімії у системі метатекстових засобів.

Нами проведено зіставлення метатекстів у текстах різних стилів за такими параметрами:

1. Експліцитність/редукованість/імпліцитність метатексту,
2. Основні метатекстові функції,
3. Переважні засоби вираження метатекстових значень.

Оскільки ці параметри взаємопов'язані, можна уявити таку картину.

2.1.1. Метатекст у науковій сфері

Тексти наукового стилю є багатим матеріалом для вивчення метатексту. Проте спеціальних робіт з вивчення мета-утворень текстів

наукового стилю немає, за винятком [7]. Деякі роботи присвячені опису окремих метатекстових операторів, наприклад [2].

Однією з відмінних рис наукового стилю є нівелювання оцінки від імені того, хто говорить позначених у висловлюванні фактів. Аналіз метатекстових елементів наведеного нижче фрагмента дозволяє розглянути кваліфікаційні категорії модусу (авторизацію, персуазивність та оціночність) висловлювання. У фокусі аналізу буде не модус висловлювання взагалі, а лише його частина, що містить частину 'говорю'. Метатекст цього тексту створено із єдиною метою переконати читача в одному і схилити його до погляду автора тексту.

Концепція ця, може бути і вірна в деяких своїх абстрактних категоріях, трактується, проте, в даний час набагато складніша і до того ж враховує зв'язок європейського Ренесансу з Ренесансом інших, неєвропейських культур, тому повторювати цю абстрактну схему різкого переходу в Європі від середньовіччя до Ренесансу давно вже стало неможливо.

Авторизація у цьому тексті виражена у предикаті «повторювати стало неможливо». Узагальнено-особиста форма (редукція особи) заключного мета-організатора містить "заборонну" сему «не можна». Мета автора – схилити читача до своєї точки зору. Перший елемент - *може бути і вірна, проте* - містить у своїй семантиці позитивний центр оцінки 'вірно' і негативний центр - 'може бути і, проте' - вказівку на думку автора, протиставлену цій оцінці. З'являється якийсь метасенс: «я говорю про протилежне і зможу довести». Метасенс «усунення загальноприйнятої точки зору» вносить предикат «трактується». Перевага центру оцінки автора відбувається «м'яко» за рахунок аргументу, також мета-організатором: «і до того ж». При прочитанні цього тексту ми можемо позначити загальний мотив тексту - позиція того, хто говорить як «незгоду з ним же викладеною думкою». Цей метасенс є головним у цьому тексті.

Для створення чіткості викладу у наукових текстах неодмінно використовується такий метатекстовий засіб, що дозволяє ділити значні частини, ставити порядок викладу, вводити ілюстрацію. Арсенал вербальних та невербальних метатекстових засобів текстів наукового стилю якісно відрізняється від МТО інших стилів. Різниця між МТО наукового стилю та художньої літератури буде лише у використанні різних лексичних засобах:

Наприклад, для наукового стилю характерно - *Починаючи лекцію, Перше, друге...*; Але при цьому неприйнятно – *Я молодий – це раз, у мене дружина – це два; Ось мій син: у восьмому класі комп'ютер збирає...*

Якщо в розмовній мові для позначення порядку використовуються МТО: *«це раз, це два»*, то в текстах наукового стилю доречніші інші лексеми. Наприклад: *Можна сформулювати такі загальні положення. Або -Теза 1. ...Теза 2. ...Теза 3.*

Лінгвістичні характеристики вимагають постійні конструктивні елементи байки - "мораль" і "оповідання". При всій їх конкретно-змістовній і формальній відмінності ці два конструкти завжди вступають у взаємодію. Воно протікає, по-перше, в умовах принципового байкового лаконізму (що відрізняє байку від багатьох літературних жанрів). По-друге, передбачається активну читацьку присутність. По-третє, активна роль автора-оповідача, бо спочатку байка є особливого роду монологічна мова, покликана цілеспрямовано впливати на читача-слухача з погляду деяких моральних установок. Звідси випливає, що лінгвістична характеристика образу автора, його мовних засобів є однією з центральних завдань метамовної характеристики байки. Заключний оператор звідси випливає: таким, «щовиводить весь комплекс метатекстових засобів за межі розмовної мови і дозволяє охарактеризувати всю структуру метатексту як специфічно наукову».

2.1.2.Метатекст художнього стилю

У текстах художньої літератури позиція автора зазвичай яскравіше позначена, оскільки немає строгих рамок, нівелюючих позицію того, хто говорить.

Містечко Б. дуже повеселішало, коли почав у ньому стояти кавалерійський полк. А до того часу в ньому було страх нудно. Коли, бувало, проїжджаєш його і поглянеш на низенькі мазані будиночки, які дивляться на вулицю до неймовірності кисло, то... неможливо висловити, що робиться тоді на серці: туга така, начебто або програвся, або відпустив недоречно якусь дурницю, - Одним словом: недобре.

Той, хто говорить, не намагається «сховатися», навпаки, він всіляко демонструє свою позицію, оскільки слухач сприймає цю інформацію не як об'єктивно існуючу, а як створювану через суб'єктивне бачення. Загальний метасенс цього висловлювання - "скорочення подробиць при описі".

Перше видання "Кузя" (було лише в одному примірнику) швидко розійшлося. Я отримав з тих пір багато нарікань за главу "Серп і молот - Карачарово", і даремно. У вступі до першого видання я попереджав усіх дівчат, що главу "Серп і молот Карачарово" слід пропустити, не читаючи, оскільки за фразою "і негайно випив" слідує півтори сторінки найчистішого матюка, що у всьому цьому розділі немає жодного цензурного слова, за винятком фрази "і негайно випив". Добився того, що всі читачі, особливо дівчата, відразу хапалися за главу "Серп і молот - Карачарово", навіть не читаючи попередніх розділів, навіть не прочитавши фрази "і негайно випив". "Серп і молот - Карачарово" всю колишню там матірщину. Так буде краще, тому що, по-перше, мене читатимуть поспіль, а по-друге, не будуть ображені.

Стенограма цього ССЦ вибудовується від одного метатекстового елемента до іншого. Крім об'єктивної інформації автор передає

суб'єктивну, яку слухач (читач) сприймає паралельно з об'єктивною. Зауваження того, хто говорить «(було лише в одному примірнику)» сприймається як сигнал про супутню незначну (або навпаки - значну) інформацію. Наступний метатекстовий "вузол" зупиняє увагу на конкретному місці тексту - фраза "*і негайно випив*". Далі автор виділяє важливе за допомогою оператора «*особливо*». Заключне міркування (по-перше..., по-друге...) автор формулює у двох послідовних висновках. Послідовність також важлива, на думку того, хто говорить, для адекватного розуміння.

2.1.3.Метатекст у публіцистиці

У публіцистиці останніх років відзначається «відкрите самовираження». «Роззброєність як один із яскравих показників сучасної мовної поведінки комунікантів призводить до різкого збільшення, «сплеску» метатекстових висловлювань» [2]. Як точно зазначила М.О. Гірняк, «...суспільні зміни, які ми спостерігаємо останніми роками в Україні, призводять до того, що носії мови все більше усвідомлюють своє важливе місце в суспільстві, формують власні оцінки, що передають ставлення до подій, що відбуваються, поводяться в процесі комунікації відповідно до власних цілей, мотивів та інтересів» [2]. На вибір засобів самоактуалізації впливають рамки стилю та жанру. Як засіб «інтимізації мови» використовуються такі речення, які реалізують «я»-тему та свідчать про об'єднання авторської позиції з позицією адресата: *Нам весь час нав'язують ту саму думку...*

«Значно зросло у сучасній публіцистиці місце конструкцій, що містять оцінку автором мовної діяльності, що підкреслюють його увагу

до вибору мовних засобів для найбільш адекватного відображення суспільних реалій» [1].

Імпліцитно представлений адресат у творах питання-відповідної структури виконують пряму діалогічну функцію. Імітація діалогу - одне із найцікавіших способів утворення роздвоєння точок зору, застосовуваний у публіцистиці. Цей прийом, який використовується в публічно-аргументуючому дискурсі, описав О. Бровко [1]. Такі фрази, як *«Мене запитують... Від мене вимагають відповіді... Ви запитаєте мене...»* зовні сприймаються як «питання від автора, тобто діалог з самим собою». Насправді ж автор, як передбачаючи, яке становище може бути неясним адресату, ставить питання до цієї менш визначеної для слухача частини, звертаючи тим самим його увагу в потрібне русло»[1].

Єдності питання-відповіді стають засобом «пожвавлення» монологічного тексту. Відповіді дозволяють автору найяскравіше подати аргументи своєї позиції: *«Що роблять у своїй більшості нові багаті люди? Поспішають модернізувати виробництво, впроваджувати нові та новітні технології? Та нітрохи не бувало!..»* Якби автор представив цей текст у «звичайному» монологічному типі мови, то метатекстовий зміст – звернення уваги на особливий, на думку автора, факт – не виникне: *«Більшість нових багатих при цьому не поспішають модернізувати виробництво, впровадити нові та новітні технології»*. Факт сприймається при нормальному ході викладу подій, нічого незвичайного немає, ми сприймаємо об'єктивну інформацію без метатекстового навантаження

Вживання у мовленні метатекстових операторів може бути ілюстрацією чи, скоріш, додавати риси в мовний портрет особистості. У розмові автор часто використовував такий зворот: *«Я хочу сказати тільки одне,..»* За цим було: *«По-перше... Крім того... І нарешті...»*.

2.1.4.Метатекст діалогу та монологу

Якщо тексти різних функціональних стилів розрізняються вибором синонімічних метатекстових засобів, то монологічна та діалогічна форми мови мають іншу істотну відмінність.

Діалогічний текст набуває метатекстової рамки в тому випадку, коли порушується розуміння і один із тих, хто говорить, вимагає пояснення. У монологічному умовленні сам мовник «намагається попередити всі випадки, коли текст може бути не зрозумілий, неправильно зрозумілий, або увага слухача може обійти важливі факти, а слухач - неправильно співвіднести складові тексту».

Пояснення у діалозі викликаються запитальними репліками слухача «Тобто?», «Що ти маєш на увазі?», «Як це?», «Чому це?».

- Я чув, є місце на розпліднику лікарських змій. Робота нескладна. Головне – годувати їх чотири рази на добу... платять 160 на тиждень. І голодним, між іншим, не залишишся.

- Тобто? - бридко насторожився Баскін. -- Що це означає? Що ти хочеш цим сказати?

Двозначність висловлювання «голодним не залишишся» у контексті годування змій викликає репліку що вимагає однозначного роз'яснення.

Одного разу Швейцер прийшов до редакції і каже: «Ви витрачаєте надто багато фотонаперу. Вона дорога. Що, якщо робити знімки на звичайному картоні?» Ми здивувалися: "Тобто як?!" «Спробувати можна», - наполягав Швейцер.

Перший промовець (Швейцер) вважає, що його висловлювання є логічним і зрозумілим. Для його опонентів викладене не є логічним (вірним). Суперечність, що виникла у зіткненні комунікативних установок, потребує ясності ситуації. Опоненти Швейцера своєю реплікою не вимагають пояснення висловлювання, а висловлюють

подив. Але ця ситуація викличе іншу комунікативну ситуацію, коли опоненти Швейцера пояснюватимуть, чому запропоноване їм неможливе.

«Причинні питання зі словами *«чому, чому ж, звідки тощо»* у діалогічній промові часто використовуються як апеляція до модусу попереднього висловлювання (*Ви флейтистка? - Чому флейтистка?*). Їхня мета полягає у з'ясуванні підстав, що дали привід співрозмовнику зробити відповідний висновок (часткова реакція на модус)» [7].

Таким чином, функціонуючи в текстах різних стилів, монологічного та діалогічного типу мови, метатекст реалізує метасмисли різними вербальними/невербальними засобами та різними конструкціями (імітація діалогу, питання-відповідні конструкції).

2.2. Функції метатекстуальних конструкцій у тексті

Як матеріал виявлення функції метатекстуальних конструкцій було обрано роман «Вечір на хуторі біля Диканьки» М. Гоголя, оскільки у цьому творі було знайдено метатекст у великій кількості.

1. *Отже, горілка та закуска стали зрозумілі, та все ж на Вакулу було шкода поглянути: він рішуче не пам'ятав нічого про контракт і, хоч убийте, не бачив учора цього* [3, с. 89].

У контексті є два компоненти, що є засобами вираження модальності: модальна частка *«та»* і поєднання *«хоч убийте»* з модальною частинкою *«хоч»* і дієсловом-присудком у формі наказового способу *«вбийте»*. В обох випадках виражається модальність, проте відтінок, що виражається цими конструкціями, різний. По-перше, кількісна нерівність компонентів, що виражають модальне значення: *«та»* і *«хоч убийте»*. По-друге, у конструкції *«хоч убийте»* не тільки частка *«хоч»* і дієслово у наказовому способі, але й лексичне значення дієслова впливає на відтінок, що виражається (*вбити – знищити,*

позбавити життя). По-третє, близькість компонентів конструкції: «хоч убийте» – не розділені іншими компонентами, так як "хоч убийте" - фразеологізм.

Виходячи з цього, можна припустити, що модальність, що виражається конструкцією «хоч убийте», умовно кажучи, вище, ніж часткою «та», отже, функція даної метатекстуальної конструкції – екстрамодальна (від extra – додатковий). Сама по собі категорія модальності не може бути градуїована, але в даному випадку це стає можливим.

2. *Ах ти!.. – шофер знову вклеїв недруковані слова. – А червінця нема. Вчора в цьому Вар'єті (недруковані слова) якась гадюка-фокусник сеанс із червінцями зробив (недруковані слова) [3, с. 111].*

Морфологічні ознаки: «недруковані» – прикметник, «слова» – іменник.

Конструкція укладена у дужки, є вставною. Причиною вважати цю конструкцію метатекстуальною стало те, що проявляється суб'єктивність, тобто промовець (автор) вирішує, що залишити у повідомленні, що замінити чи прибрати, в такий спосіб, показує своє ставлення до сказаного. У тому випадку, якби тут були б написані нецензурна лексика або взагалі не було б цього епізоду з недрукованими словами, то прояви суб'єктивності не було. Робиться це з однією метою, максимально наблизити читача до того, що відбувається, автор вже виступає як стенографіст, який компенсує сенс іншими засобами. Отже, функцію даної метаконструкції можна визначити як компенсаторну.

3. *Опівночі, як ми вже знаємо, приїхала до будинку комісія, в якій брав участь Чуб... [3, с. 104].*

Автор свідомо використовує в метатекстуальній конструкції «як ми вже знаємо» особистий займенник у багаточисельній кількості «ми», щоб задати модель автор-читач, в якій автор вступає у відкритий діалог з читачем. Використання дієслова у формі «знаємо» з прислівником

«вже» показує, що читачеві відомо, що до героя приїхала комісія, тим самим подія сталася і закінчилася в минулому, проте автор повторно її повідомляє. Конструкція «як ми знаємо» показує зв'язок минулого події з нинішнім, тобто виконується анафорична функція.

Зміна часу веде до розпаду метатекстуальності: *«Тільки в полі зору траплявся ясен, як ми вже знали, що недалеко знаходиться річка»* [2, с. 77]. Швидше за все, це пов'язано із збігом форми часу дієслів-присудків у реченні.

4. *За столом покійного сидів невідомий, худий і довгий громадянин у картатому піджаці, у жокейській шапочці та у пенсне... ну, словом, той самий* [3, с. 106].

Використання в даній конструкції трикрапки свідчить про те, що автору не так важливо повторно описувати персонажа, який був описаний раніше. Можна припустити, що тут проявляється авторська суб'єктивність: важливість/неважливість у викладі певного епізоду в тексті. Виходячи з цього, авторське ставлення до свого тексту – основа для метатексту, тому є підстава розглядати багатокрапку як метатекстуальну конструкцію, яка виконує функцію компенсації сенсу в тексті, в даному випадку: компенсація сенсу у повторному описі. Друга конструкція "ну, словом, той самий" теж є метатекстуальною, тому що саме автор стверджує, що цей персонаж вже відомий читачеві. За рахунок морфологічних ознак слів «той» і «самий» (вказівний та означальний займенник) визначається функція цієї конструкції як ідентифікуюча, тому метаконструкція стоїть у постпозиції, тому що спочатку повідомляються певні ознаки об'єкта, а потім вже цей об'єкт ідентифікується.

5. *Мимохідь ці правдиві рядки сам особисто, прямуючи до Феодосії, чув у поїзді розповідь про те, як у місті дві тисячі людей вийшли з театру голяка в буквальному розумінні слова і в такому вигляді роз'їхалися по домівках у таксомоторах* [3, с. 34].

Сенс конструкції показує, що автор прагне вийти за рамки свого тексту, подивитися з боку читача на висловлювання «постійно виходити за межі власного тексту, а саме дивитися на нього ніби з боку, аналізуючи процес його створення, або звертатися до сприйняття тексту з боку читача» [8]. Умовно можна визначити функцію цієї конструкції як маргінальна (margo – з лат. край, кордон).

До маргінальної функції відноситься наступна конструкція:

6. Одарка зі своїм чоловіком удвох займали всю площу хатинкою в саду в одному з провулків біля Диканьки. Чарівне місце! Кожен може в цьому переконатися, якщо забажає попрямувати до цього саду. Нехай звернеться до мене, я скажу йому адресу, вкажу дорогу – хатинка ціла ще й досі [3, с. 143].

З проаналізованих прикладів, стає зрозуміло, що метатекст є складною системою всередині тексту, стає його невід'ємною частиною, майже категорією, яка дозволяє розуміти багато текстів і об'єднувати їх у цілі групи з метатекстуального пласта. Функції метатекстуальних конструкцій дозволяють глибше проникнути у авторське ставлення до змісту у тексті, виявити його позицію до персонажів тощо.

ВИСНОВКИ

Проведене у роботі дослідження дає можливість зробити кілька важливих висновків щодо природи метатексту і особливостей його прояву у текстах різних стилів.

Сьогодні термін «метатекст» широко використовується в різних галузях гуманітарного знання (лінгвістиці, семіотиці, мовознавстві, літературознавстві, текстології) та суміжних з ним наукових сферах (філософії мови, культурології, психолінгвістиці тощо), а також в галузі мережевих ресурсів та інтернет-термінології. Метатекст як феномен донині остаточно не вивчений, а отже є одним із найбільш дискусійних явищ у сучасному літературному процесі, що спричинило існування різних точок зору на його природу.

У сфері лінгвістики та літературознавства метатекст у найбільш загальному вигляді розуміється на сьогоднішньому етапі як текстові елементи другого порядку, які виконують службові функції по відношенню до якогось первинного тексту. Це багатофункціональний феномен, який сприяє комплексному розумінню тексту, характеризує змістовний план, часто бере на себе пояснювальну інформативну функцію основного тексту.

У другому розділі було проведено аналіз метатексту у різних стилях мовлення, і виділено такі особливості:

- Нами було визначено, що тексти наукового стилю є багатим матеріалом для вивчення метатексту. Однією з відмінних рис наукового стилю є нівелювання оцінки від імені того, хто говорить позначених у висловлюванні фактів. Для створення чіткості викладу у наукових текстах неодмінно використовується такий метатекстовий засіб, що дозволяє ділити значні частини, ставити порядок викладу, вводити ілюстрацію.

- У текстах художньої літератури позиція автора зазвичай яскравіше позначена, оскільки немає строгих рамок, нівелюючих позицію того, хто говорить.
- У публіцистиці зросло місце конструкцій, що містять оцінку автором мовної діяльності, що підкреслюють його увагу до вибору мовних засобів.
- Діалогічний текст набуває метатекстової рамки в тому випадку, коли порушується розуміння і один із тих, хто говорить, вимагає пояснення.

Щодо функцій метатекстуальних конструкцій у тексті, при аналізі художнього твору нами було виділено такі функції:

- 1) функція модальності;
- 2) компенсаторна функція;
- 3) маргінальна функція;
- 4) функція компенсації тексту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бровко О. (2013) Метатекстуальність поетики роману О. Памука «Сніг». Актуальні проблеми української літератури і фольклору. Вип. 19. С. 118–125.
2. Гірняк М. О. Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка (15). 2015 р. С. 122–126. Авторська свідомість як метатекстуальна категорія.
3. Гоголь М. В. (2020). Вечори на хуторі біля Диканьки. пер.: Винничук Ю. місце: Центр навчальної літератури. 198 с.
4. Єрмоленко С. Я. (2001) Українська мова: короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів; за ред. С. Я. Єрмоленко. К.: Либідь, 224 с.
5. Зборовська Н. (2006) Код української літератури: Проект психоісторії новітньої української літератури: монографія. Київ : Академвидав, 504 с.
6. Кодак М. (2010) Поетика як система: літ.-крит. нарис. 2-ге вид., доповнене. Луцьк: ПВД «Твердиня», 176 с.
7. Лотман Ю. (2001) М. Текст у тексті. *Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст.* За ред. Марії Зубрицької. 2-е вид., доповнене. Львів : Літопис,. С. 581–595.
8. Мельник Я. Апокрифічний код українського письменства. Львів : Видавництво Укр. катол. ун-ту, 2017. 371 с.
9. Павличко С. (1999) Дискурс модернізму в українській літературі. К.: Либідь, 447 с.
10. Просалова В. (2010) Бердник О. Інтертекстуальність художнього тексту: текстотвірний і рецептивний аспекти: монографія. Донецьк: Норд-Прес, 354 с.
11. Проскуріна Т. (2016) Метатекстуальність прози Лесі Українки. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія, 2016. № 21, том 1. Х., С. 61–64.

- 12.Рікер П. (2001) Що таке текст? Пояснення і розуміння. Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / За ред. Марії Зубрицької. 2-е вид., доп. Львів: Літопис, С. 305–323.
- 13.Ушкалов Л. (2015) Що таке українська література: есеї. Львів: Вид-во Старого Лева, 352 с.
- 14.Mey L.J. Pragmatics. (2015) – Oxford: BlackwellPublishersInc.,-- 392 p.